

Het tweede onderwerp van de bundel behelst een analyse van het vredesdenken binnen de katholieke partij in Vlaanderen. Terwijl De Vos duidelijk maakt hoe en waarom de Katholieke Partij vanaf het einde van de negentiende eeuw afzag van haar oorspronkelijke antimilitaristische en vooral anti-dienstplichthouding om zich geleidelijk te verzoenen met de algemene dienstplicht, en deze laatste aan de vooravond van de eerste wereldoorlog aldus van een revolutionair een conservatief onderwerp was geworden, brengt Lamot een zeer boeiende *case-study* over het veiligheidsstandpunt van de Christelijke Volkspartij in de periode 1965-1985. Hoe worstelen politici, die zich christelijk noemen, met de problematiek van vrede en veiligheid? Voorzichtig concludeert Lamot dat de trouw aan het Atlantisch bondgenootschap, het adagio 'je kan de oorlog voorkomen, door hem voor te bereiden', de globale politieke context (in casu het overleven van een regering) en de partijpolitieke analyse zwaarder doorwogen in de bepaling van het veiligheidsstandpunt van de CVP tijdens de periode 1965-1985 dan de christelijke achtergrond van deze partij.

Het derde thema, de katholieke vredesactie, wordt, zowel wat betreft het tijdperk voor *Pacem in terris* als wat de periode erna aangaat, door Luc Vandeweyer geanalyseerd. In zijn eerste bijdrage toont Vandeweyer aan hoe de katholieke vredesbeweging tussen de twee wereldoorlogen meer een speelbal was van het Vlaams-nationalisme dan wat anders. Het gaat hier om een zeer brede schets, waarin de auteur, zich baserend op zijn grondige kennis van zowel Vlaamse als vredesbeweging, de pacifistische stromingen nauwkeurig weet te situeren binnen de ruimere context van de verhoudingen tussen de Belgische kerkelijke hiërarchie en de Vlaams-nationalisten van katholieken huize. Na *Pacem in terris* en het Tweede Vaticaans Concilie ging de katholieke vredesactie een-soort medium vormen voor de vernieuwingstendensen binnen de kerk op het gebied van internationale verhoudingen, veiligheid en bewapening, zo blijkt uit Vandeweyers tweede bijdrage.

Tot slot brengt Roger Burggraeve een overwegend theologische studie aan de hand waarvan de spanning tussen pacifisme en rechtvaardige verdediging met inbegrip van geweld 'zowel op het vlak van de reflectie als van de praxis beter kan begrepen en gehanteerd worden'. Een mooie afronding voor deze toch wel zeer geslaagde bundel.

Chr. de Borchgrave

W. G. M. van der Heijden, J. G. M. Sanders, ed., *Noord-Brabant in de negentiende eeuw. Een institutionele handleiding* ('s-Hertogenbosch: Rijksarchief in Noord-Brabant, Hilversum: Verloren, 1993, 383 blz., f29,90, ISBN 90 6550 367 6).

In de archiefwereld wordt de laatste jaren meer aandacht besteed aan de institutionele geschiedenis van het recente verleden. Het *Nederlands Archiefblad* plaatste in 1992 een oproep aan archivariissen om artikelen in te sturen over de geschiedenis van instellingen. Archivariissen pakken een oude draad weer op, maar nu met het accent op de tijd na 1800. Zij zijn voor dit soort onderzoek zeer geschikt: zij moeten het toch al verrichten ten behoeve van de ontsluiting en waarom dan al die kennis opbergen in een lade of verwerken in een vaak weinig geraadpleegde inleiding op de inventaris.

In vergelijking met de andere rijksarchieven heeft het rijksarchief in Noord-Brabant weinig archieven die dateren van vóór 1795. Het grondgebied van de in 1795 ontstane provincie maakte voordien deel uit van andere gewesten, met name Holland, of werd bestuurd vanuit Brussel (tot 1648) respectievelijk Den Haag (1648-1795). Het bestand aan negentiende-eeuwse archieven is daarentegen wel omvangrijk. Tot voor kort kreeg het weinig aandacht, maar de laatste jaren

is dat veranderd. De meeste archieven zijn nu geïnventariseerd. Veel onderzoekers hebben inmiddels de weg naar het provinciaal archief gevonden, maar andere fondsen bleven onbekend en dus ongebruikt. De wens om daar wat aan te doen heeft geleid tot deze handleiding die is samengesteld door de historicus W. van der Heijden, en J. Sanders, een van de afdelingshoofden van het rijksarchief. Een team van specialisten trad op als meelezer, stuurder en corrector.

In de gids worden de archieven besproken van de provinciale overheid en van de diverse rijksinstellingen die in de provincie werkzaam waren. Behalve het provinciale archief en de rechterlijke archieven van na 1811, gaat het om instellingen die zich bezig hielden met defensie, belastingheffing, onderwijs, waterstaat, landbouw, jacht en visserij. Deze selectie vormt een goede afspiegeling van de bemoeienissen van de rijksoverheid met de samenleving in de negentiende eeuw. De betrokkenheid bij het onderwijs bestond vooral in het uitoefenen van toezicht. De archieven van onderwijsinstellingen zelf treft men, als zij al bewaard zijn gebleven, meestal aan bij gemeente- en streekarchieven. In het hoofdstuk rechtspraak worden ook de gevangenis behandeld. Onder defensie vindt men ook wat over vestingen en de schutterijen. De gids is zeer systematisch opgezet. Steeds worden besproken: de organisatie van het orgaan, de territoriale indeling en, voor zover van toepassing, de rechtspraak. Daarop volgen een beredeneerde literatuurlijst met ook vermelding van weinig bekende eigentijdse handboeken, bronnenpublicaties en tenslotte de archieven met hun vindplaatsen en ingangen als inventarissen en plaatsingslijsten. Kaartjes maken het mogelijk snel inzicht te krijgen in de frequent veranderende territoriale indelingen, terwijl organogrammen de structuur van de organisatie met zijn hiërarchie in beeld brengen. Het belang van dit boek, dat voor een lage prijs te koop wordt aangeboden, is boven-regionaal. De inrichting van de rijksadministratie was in de negentiende eeuw, anders dan ten tijde van de Republiek, uiterst eenvormig, anders gezegd zoals het in Noord-Brabant was georganiseerd, zo was het voor 90% ook in Friesland of Zeeland.

Over de gemeenten en hun instellingen wordt in het hoofdstuk 'Bestuur' wel het een en ander medegedeeld, maar hier is het wachten op een afzonderlijke gids. Heel handig, vooral voor de niet ingevoerde onderzoeker, is de lijst van alle gemeenten in de provincie met vermelding tot welke territoria zij behoorden (kieskring, rechterlijk arrondissement, militiekanton, schooldistrict enz.). Een lagere overheid die uitgebreid aan bod komt zijn de waterschappen. In de loop van de negentiende eeuw werden in deze provincie, vaak op aandringen van het provinciaal bestuur, zeer veel kleine waterschappen opgericht. Bijlage II geeft een overzicht van al deze waterschappen met de data van oprichting en opheffing en de ligging. De derde bijlage heeft betrekking op grenswijzigingen van gemeenten. Het valt op dat veel gemeentegrenzen in deze provincie nog stammen uit de middeleeuwen.

De conclusie mag luiden dat een goed idee op voortreffelijke wijze is uitgevoerd. Wellicht kan dit deel gevolgd worden door een deel over de rijksarchieven in Noord-Brabant uit de tijd van na 1900.

A. C. M. Kappelhof

J. Bervoets, *Alexander Ver Huell 1822-1897. Een levensbeschrijving* (Dissertatie VU Amsterdam 1992; Zutphen: Walburg Pers, 1992, 270 blz., f74,90, ISBN 90 6011 901 4).

Alexander Ver Huell maakte naam als humoristisch tekenaar, maar zijn leven verliep in toenemende achterdocht en zwaarmoedigheid. Het hoogtepunt in zijn loopbaan lag in de jaren 1850. De culturele en maatschappelijke ontwikkeling van de periode daarna begreep hij niet meer. Een gevoel van miskennis was hem volgens zijn biograaf van huis uit meegegeven: de